

DE KLAS: HOMOGENE OF HETEROGENE SAMENSTELLING?

Een overzicht van praktijkrelevant onderwijsonderzoek
op vraag van de Vlaamse Onderwijsraad

DE KLAS: HOMOGENE OF HETEROGENE SAMENSTELLING?

Een overzicht van praktijkrelevant onderzoek
op vraag van de Vlaamse Onderwijsraad

BARBARA BELFI, BIEKE DE FRAINE EN JAN VAN DAMME

M.m.v.: Lien Cortois en Ellen Mannaerts

Eerste druk: 2010

Gepubliceerd door:

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven (België)

E-mail : uitgeverij@acco.be - Website : www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland:

- *Uitlevering:* Centraal Boekhuis bv, Culemborg

- *Correspondentie:* Acco Nederland, De Star 17, 2266 NA Leidschendam

Omslagontwerp: www.frisco-ontwerpbureau.be

© 2010 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

PRAKTIJKGERICHTE LITERATUURSTUDIES ONDERWIJSONDERZOEK

Voor u ligt één van de reviews die tot stand kwamen in het kader van het project praktijkgericht onderwijsonderzoek (PGO) van de Vlaamse Onderwijsraad (Vlor). Dit project werd uitgevoerd van februari tot eind december 2009 en verkende hoe een onderzoeksprogramma voor PGO in Vlaanderen vorm kan krijgen.

Eén van de doelstellingen van het project was na te gaan op welke manier reviews (literatuurstudies, overzichtsstudies) kunnen helpen om kennisbehoeften op te sporen en vragen van praktijkmensen te beantwoorden. Een review geeft een overzicht van de beschikbare kennis rond een bepaalde probleemstelling. Naast dit informatieve aspect, kan een review ook leiden tot het vaststellen van nieuwe vragen en kennisbehoeften bij praktijkmensen.

In het project liet de Vlor drie reviews opmaken. De thema's en vormvereisten werden vastgelegd tijdens consultaties met onderwijspractici. Vervolgens riep de Vlor onderzoekers aan Vlaamse hogescholen en universiteiten op om reviewvoorstellen in te dienen. De stuurgroep, die daarbij geadviseerd werd door een ad hoc expertgroep, selecteerde drie voorstellen:

- ▶ *Homogene of heterogene klassamenstelling?*
Prof. dr. Bieke de Fraine en prof. dr. Jan Van Damme (K.U.Leuven)

- ▶ *Professioneel leren en professionele ontwikkeling van leraren*
Prof. dr. Jan Van Damme en prof. dr. Wim Van Den Noortgate (K.U.Leuven)

- ▶ *De conceptualisering van schoolleiderschap en de determinanten van bovenschools leiderschap*
Prof. dr. Geert Kelchtermans (K.U.Leuven)

Na de oplevering van de reviews werd een consultatie georganiseerd om de gebruikswaarde van de reviews voor de onderwijspraktijk te toetsen. Het oordeel viel overwegend positief uit. Er blijkt nood te zijn aan dit soort informatie. Mits een aantal voorwaarden, is de review een goed instrument om resultaten van reeds beschikbaar onderwijsonderzoek samen te brengen en te ontsluiten naar het onderwijsveld en/of intermediaire actoren.

Meer informatie over het project en het eindrapport praktijkgericht onderzoek op: www.vlor.be
>projecten

INHOUD

WOORD VOORAF	9
INLEIDING	11
HOOFDSTUK I	
HET VERSCHIL TUSSEN HOMOGENE EN HETEROGENE KLASSEN	13
1.1 Verschillen tussen leerlingen binnen een klas	13
1.2 De samenstelling van de klas en van de school	13
1.3 Argumenten pro en contra homogene klassen	14
HOOFDSTUK II	
DE INVLOED VAN KLASSEMENSTELLING OP LEERLINGRESULTATEN	15
2.1 Klassamenstelling naar prestatieniveau: de invloed van niveaugroepering op leerlingresultaten	15
2.2 Klassamenstelling naar geslacht: de invloed van gescheiden onderwijs op leerlingresultaten	22
2.3 Klassamenstelling naar sociaal milieu: de invloed van een kansarm leerlingenpubliek op leerlingresultaten	27
2.4 Klassamenstelling naar cultureel-etnische achtergrond: de invloed van 'zwarte' klassen op leerlingresultaten	32
2.5 Klassamenstelling naar leeftijd: de invloed van graadklassen op leerlingresultaten	35
HOOFDSTUK III	
CONCLUSIES EN DISCUSSIE	39
3.1 Belangrijkste onderzoeksuitkomsten	39
3.2 Implicaties van de onderzoeksresultaten voor de school- en onderwijspraktijk	39
3.3 Beperkingen van het huidige onderzoek en suggesties voor vervolgonderzoek	41
LITERATUURLIJST	43

WOORD VOORAF

Beste lezer,

Wat is de beste manier om leerlingen te groeperen? Worden leerlingen best omringd door een brede diversiteit aan medeleerlingen (heterogene groep), of is het beter in de klas te zitten met gelijkaardige leerlingen (homogene groep)?

Er bestaan zeer veel wetenschappelijke studies over het groeperen van leerlingen in homogene/heterogene klassen. Deze review heeft vooral tot doel om een overzicht te geven over wat onderzoekers (ook internationaal) hebben vastgesteld in verband met de effecten van homogeen/heterogeen groeperen. Deze informatie kan mogelijks een inspiratiebron zijn voor directeurs, pedagogisch begeleiders en anderen die goede beslissingen willen nemen. Omdat deze literatuurstudie afgewerkt werd onder grote tijdsdruk (in een tijdspanne van 3 maanden), kan deze tekst best beschouwd worden als een tussentijds rapport met voorlopige resultaten. De belangrijkste literatuur werd in dit overzicht verwerkt, maar het was (mede gezien de beschikbare tijd) onmogelijk om alle boeken, artikels en onderzoeksrapporten te lezen die handelen over homogeen/heterogeen groeperen.

Deze reviewstudie handelt dus over tussenklasdifferentiatie. Er zal slechts beperkt stilgestaan worden bij de literatuur rond binnenklasdifferentiatie. Kortom, de wijzen waarop een leraar kan omgaan met een diversiteit aan leerlingen in de klas (zoals niveaugroepen, peer tutoring, etc.) en welke daar de effecten van zijn, zal niet systematisch besproken worden. We willen hier dus een antwoord bieden op de vraag of het nu beter is om leerlingen in te delen in homogene dan wel heterogene klassen. Maar dat antwoord is niet eenvoudig. Er bestaat niet één beste manier om leerlingen in te delen. Dé beste manier om klassen samen te stellen hangt af van heel wat factoren (zoals beschreven in deze review).

Kortom: deze reviewstudie kan u niet zeggen welke de beste beslissing is in uw school, maar we kunnen wel algemene inzichten aanreiken die u kunnen inspireren. Onderzoekers kunnen (helaas) geen kant-en-klare recepten geven. U zal vooral een afweging moeten maken van verschillende elementen om te komen tot een onderbouwde beslissing. We hopen dat in de beslissingen omtrent klassamenstelling ook de hier gepresenteerde onderzoeksresultaten een rol zullen spelen. Als onderzoekers pleiten we immers voor een schoolbeleid dat gebaseerd is op onderzoek (evidence based education). Maar omdat elke school, elke klas en elke leraar anders is, moeten ook ervaring, intuïtie, professioneel oordeel en praktische omstandigheden meespelen.

Misschien is deze review het uitgelezen moment om de gebruikelijke groepeeringspraktijken in uw school in vraag te stellen. Naar aanleiding van wat u hier leest kan het de moeite waard zijn om bepaalde tradities en gewoonten te doorbreken om zélf te onderzoeken wat werkt in uw school.

We hopen dat deze tekst een inspiratiebron mag zijn, maar we beseffen ten volle dat er in het onderwijs geen wondermiddelen bestaan. De klassamenstelling is van belang, maar het is maar één van de aspecten die het verschil kan maken in de onderwijsloopbaan van jonge mensen.

Deze reviewstudie kwam tot stand dankzij de medewerking van heel wat mensen. In de eerste plaats wensen wij de Vlaamse Onderwijsraad te bedanken, niet allen voor de financiële ondersteuning, maar ook voor de oprechte interesse in het onderzoeksproces en de resultaten.

Onze grootste dank gaat uit naar Barbara Belfi die de literatuur over het homogeen/heterogeen groeperen binnenste buiten heeft gekeerd. Barbara is niet alleen een gedreven onderzoeker, ze is er ook in geslaagd om de spreekwoordelijke kloof tussen onderzoek en praktijk te verkleinen. Veel dank gaat ook uit naar Ellen Mannaerts, voor haar hulp bij de verslaggeving van de literatuur rondom niveaugroepering. Daarnaast heeft ook Lien Cortois bijgedragen tot deze studie door het opzoeken van literatuur.

Dankzij ons leescomité van leraren, directeurs, inspecteurs en pedagogisch begeleiders is deze reviewstudie geëvolueerd van een wetenschappelijke tekst naar een toegankelijke, praktijkgerichte tekst. Bedankt Elie Michiels, Joke Donceel, Ilse Devolder, Aggie Janssen, Natascha Janssen en Eveline De Groot.

We hopen ten slotte dat deze reviewstudie mag bijdragen tot meer praktijkgericht onderwijsonderzoek in Vlaanderen en een inspiratie mag zijn in de zoektocht naar de beste leeromgeving voor elke leerling.

Leuven, 12 oktober 2009

Prof. Dr. Bieke De Fraine, promotor

Prof. Dr. Jan Van Damme, copromotor

INLEIDING

De onderwijskansen van leerlingen worden door enorm veel factoren bepaald. Zo spelen op de eerste plaats persoonsgebonden kenmerken van leerlingen een belangrijke rol (zoals intelligentie, karakter en geslacht). Echter, ook de gezinssituatie (etniciteit, milieu en opvoeding), de school (curriculum, pedagogische aanpak en organisatie) en het onderwijssysteem (onderwijsstructuur en regelgeving) zijn van belang. De laatste jaren zijn er door verschillende Vlaamse en internationale studies steeds meer aanwijzingen gevonden dat ook de leerlingensamenstelling van klassen van invloed kan zijn op de individuele prestaties van leerlingen. Sommige andere onderzoeken vonden daarentegen geen bewijzen voor een effect van klassamenstelling op leerlingprestaties.

De vraag is nu: wat is er op dit moment geweten over welk soort groeperingsvorm het meest effectief is om aan de onderwijskundige behoeften van alle leerlingen te kunnen voldoen? Dit is een vraag die tegenwoordig veel leerkrachten en schooldirecteuren bezighoudt, en het hier voorgestelde overzicht van onderzoek tracht deze vraag te beantwoorden. In deze studie worden de resultaten van verschillende recente studies naar klassamenstellingseffecten met elkaar vergeleken en samengevat om uiteindelijk een antwoord te kunnen geven op de volgende vraag:

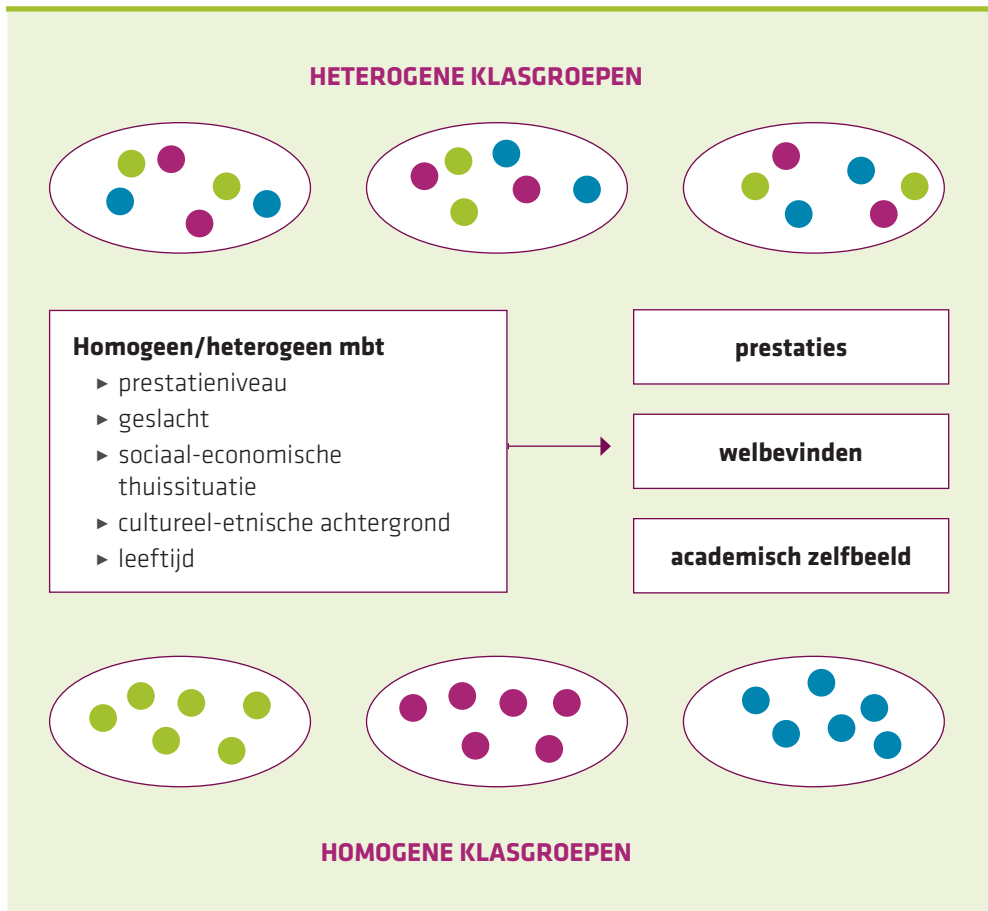
Hoe kunnen scholen hun klassen het best indelen om gunstige leerlingsresultaten te bereiken?

In dit literatuuroverzicht ligt de nadruk dus vooral op de effecten van homogene/heterogene klassen. De meeste aandacht gaat daarbij uit naar de mate van diversiteit tussen klassen inzake prestatieniveau. Daarnaast worden ook andere groeperingscriteria besproken zoals leeftijd, sociaal-economische thuis-situatie, cultureel-etnische achtergrond en geslacht. We gaan hierbij slechts in beperkte mate in op onderzoek naar binnenklasdifferentiatie, over hoe om te gaan met verschillen tussen leerlingen binnen een klas.

Naast een bespreking van onderzoek naar de effecten van klassamenstelling op leerlingprestaties, besteedt dit literatuuroverzicht ook aandacht aan onderzoek naar de effecten van klassamenstelling op het sociaal-emotioneel functioneren van leerlingen. Onder het sociaal-emotioneel functioneren van leerlingen verstaan we hier de mate waarin zij zich thuis voelen in de schoolomgeving (schools welbevinden) en het beeld dat zij van hun eigen schoolse capaciteiten hebben (academisch zelfbeeld). We besteden niet alleen aandacht aan deze twee niet-cognitieve factoren omdat er een positief verband bestaat tussen het sociaal-emotioneel functioneren van een leerling en zijn of haar leerprestaties, maar ook omdat het een belangrijke verantwoordelijkheid van scholen is om ervoor te zorgen dat hun leerlingen zich goed voelen op school en graag naar school komen. Bovendien is het wetenschappelijk aangetoond dat leerlingen met een laag welbevinden en academisch zelfbeeld eerder ontvankelijk zijn voor depressiviteit, voortijdig schoolverlaten en criminaliteit (1)¹.

1 De nummers tussen haakjes verwijzen naar de referenties in de literatuurlijst achteraan.

In figuur 1 is de centrale vraagstelling van dit literatuuronderzoek nog eens beknopt samengevat. De structuur van deze literatuurstudie ziet er als volgt uit. In hoofdstuk 1 bespreken we kort verschillende vormen van klassamenstelling en hun beoogde effecten. Vervolgens bekijken we in hoofdstuk 2 de effecten van deze klassamenstellingen op zowel de leerprestaties als het sociaal-emotioneel functioneren van leerlingen. Tevens gaan we in dit hoofdstuk in op diverse theorieën die de mogelijke effecten van klassamenstelling trachten te verklaren. In hoofdstuk 3 geven we een antwoord op de hoofdvraag en een aantal praktische aanbevelingen voor de onderwijspraktijk. Uiteindelijk plaatsen we in de discussie enkele kritische kanttekeningen bij de vaststellingen uit het huidige onderzoek.

Figuur 1. Visuele weergave van de centrale vraagstelling.

HOOFDSTUK I

HET VERSCHIL TUSSEN HOMOGENE EN HETEROGENE KLASSEN

1.1 Verschillen tussen leerlingen binnen een klas

Wanneer er in de onderzoeksliteratuur wordt gesproken over klassamenstelling, worden vaak in één adem ook de termen *homogeniteit* en *heterogeniteit* genoemd. Van homogeniteit is er sprake, wanneer leerlingen in klassen worden ingedeeld naar één gemeenschappelijk kenmerk. Sommige scholen kiezen bijvoorbeeld voor een indeling in sterke en zwakke klassen op basis van de prestatieniveaus van leerlingen. Maar klassen kunnen ook worden ingedeeld naar geslacht (denk aan aparte jongens- en meisjesklassen) of leeftijd (denk aan groepering van klassen naar leeftijd, zoals normaal gesproken gebeurt op scholen). Van heterogeniteit is dan sprake, wanneer in een klas leerlingen zitten met een diverse achtergrond wat betreft prestatieniveau, geslacht of leeftijd. Kortom, in een homogene klas zijn de verschillen tussen de leerlingen eerder klein, terwijl in een heterogene klas grote verschillen bestaan tussen leerlingen. Overigens dient bij klasindeling naar prestatieniveau, de mate van homogeniteit onderscheiden te worden van het algemene niveau van een klas, hoewel het er wel mee samenhangt. Zo zal een homogene klas van zwakkere leerlingen een zwakker algemeen niveau hebben dan een homogene klas van sterkere leerlingen, maar in een school die kiest voor heterogene klassen zullen de niveaoverschillen tussen de klassen zeer klein zijn.

De samenstelling van de klas heeft ook grote consequenties voor de context waarin leerkrachten werken. Homogene klasgroepen vereisen een vormgeving van het onderwijs die aansluit bij de specifieke interesses en behoeften van de klasgroep. Bij een heterogene klasgroep daarentegen, is exclusief klassikaal onderwijs minder aangewezen. In dit soort klassen zal enige mate van binnenklasdifferentiatie dienen plaats te vinden.

1.2 De samenstelling van de klas en van de school

De samenstelling van de klassen op een school (homogeen of heterogeen) wordt grotendeels bepaald door het pedagogische beleid van een school. Maar ook de leerlingeninstream van een school is van belang. Een school die enkel zwakke leerlingen rekruteert, zal enkel homogeen zwakke klassen kunnen samenstellen. Net zoals een school die enkel sterke leerlingen aantrekt, slechts sterke klassen zal kunnen vormen. De gevolgen van het leerlingenpubliek van een school voor de klassamenstellingsmogelijkheden binnen een school zijn goed zichtbaar in figuur 2 (pag. 14).

